

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ФЕНОМЕНА ШАХРАЙСТВА

Афанасенко С. І.

Однією з важливих гарантій конституційних прав громадян є непорушність права власності, що закріплено в ст. 41 Конституції України, згідно з якою права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави на боротьбу з основними факторами скоєння злочинів, серед яких значне місце посідає шахрайство. Причинами скоєння подібних злочинів є майнове розшарування суспільства, інтенсивне зростання соціальної нерівності. Причому основа соціальної нерівності хвороблива - в абсолютній більшості це кримінальна діяльність.

Ключові слова: шахрайство, жертва, віктимізація, зловживання довірою, обман, винна особа, потерпіла особа.

Одной из важных гарантий конституционных прав граждан является незыблемость права собственности, закрепленная в ст. 41 Конституции Украины, согласно которой права человека и их гарантии определяют содержание и направленность государства на борьбу с основными факторами совершения преступлений, среди которых значительное место занимает мошенничество. Причинами совершения подобных преступлений является имущественное расслоение общества, интенсивный рост социального неравенства. Причем основа социального неравенства болезненная - в абсолютном большинстве это криминальная деятельность.

Ключевые слова: мошенничество, жертва, виктимизация, злоупотребление доверием, обман, виновное лицо, потерпевшее лицо.

One of the most important guarantees of the constitutional rights of citizens are inviolable property rights, as enshrined in Art. 41 of the Constitution of Ukraine, according to which human rights and their guarantees determine the content and direction of the state to fight the major factors of crimes, among which a fraud takes an important place. The causes of such crimes is a stratification of society, rapid growth of social inequality. And the foundation of social inequality is painful. It is the vast criminal activity.

Keywords: fraud, a victim, victimization, abuse of confidence, cheat, a guilty, an injured.

Знання правотворчих процесів, що відбувалися протягом тривалого періоду розвитку нашої держави дають можливість пізнання закономірностей та особливостей генезису кримінальної відповідальності за скоєння такого злочину, як шахрайство. З'ясування соціально-правової сутності, історичних тенденцій, поступового вдосконалення визначення поняття шахрайства, а також порівняння дефініцій будуть сприяти забезпеченню розробки найбільш ефективних заходів запобігання злочинів.

Поняття протиправної поведінки є частиною її соціальної характеристики, яка необхідна для того, щоб визначити її витоки та ступінь небезпечності. Протиправна поведінка, до складу якої належить і шахрайство, характеризується як система суспільно небезпечних дій, які суперечать інтересам суспільства. Дослідження ознак,

які характеризують конкретний злочин, є логічним процесом пізнання, що характеризується певними етапами виявлення фактичних ознак вчиненого протиправного діяння як конкретного соціального явища, аналізом його змісту, усвідомлення й тлумачення закріплених у законі юридичних об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Шахрайство являє собою злочин, що посягає на чуже майно та майнові права за допомогою обманих дій. Цей злочин відрізняється від злочинних діянь способом або засобами посягання (обман, введення потерпілого в оману шляхом викривлення істини або вигадкування неправдивих обставин, а інколи і замовчування фактів). В окремих видах майнових посягань, крадіжках, грабежах, присвоєнні - замах спрямований безпосередньо на речі, а також на волю власника речі; в інших, наприклад, в окремих видах грабежів або у вимаганнях - існує насильницький вплив на волю потерпілого, насильницьке підкорення. У шахрайстві воля потерпілого відіграє більш активну роль, вона не ігнорується, вона є знаряддям для завдання шкоди потерпілому, спрямовуючи його до дії в певному напрямку. Діяння винної особи міститься у фальсифікації мотиву діяльності потерпілого, і саме цим шахрайство відрізняється від споріднених злочинів - підлог, підробка, що мають своїм предметом фальсифікацію речей, товарів, документів.

Кримінальне законодавство передбачало відповідальність за шахрайство як "заволодіння державним або колективним майном шляхом обману чи зловживанням довір'ям" ст. 83 КК, але в ст. 143 КК охоплювалося більш широке коло таких протиправних діянь, як "заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям". Саме ст. 143 КК визначала, що предметом шахрайства може бути не лише приватне майно, але й право на таке майно, також дії посадової особи, якщо вона з метою обману чи зловживання довір'ям зловживала владою чи посадовим становищем, кваліфікувалися за сукупністю злочинів відповідно до статей 83, 143, 165 КК. Постановою Пленуму Верховного Суду України (п. 19) було зазначено, що отримання майна за умови виконання якого-небудь зобов'язання потрібно кваліфікувати як шахрайство лише в тому разі, якщо винна особа в момент заволодіння цим майном мала мету його привласнити, а зобов'язання - не виконувати. Коли винна особа отримує від іншої особи гроші або інші цінності начебто для передачі їх посадовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, то вчинене кваліфікується як шахрайство за ст. 83 чи ст. 143 КК, але якщо при цьому винний схилив хабародавця до замаху на дачу хабара, то його дії кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. 83 чи ст. 143 КК і ст. 17, 19, та відповідною частиною ст. 170 КК [1; 2; 3].

Чинне вітчизняне законодавство передбачає відповідальність за шахрайські дії в ст. 190 Кримінального кодексу України, під цим діянням розуміється заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживанням довірою. Предметом цього злочину є не тільки чуже майно, але й право на нього. Особливістю шахрайства є те, що винний заволодіває чужим майном, спонукаючи самого потерпілого до передачі йому майна чи уступки права на майно. Під

час шахрайства потерпілий, будучи введений в оману, сам добровільно передає винному майно чи право на нього. Добровільність передачі майна чи права на нього є обов'язковою ознакою шахрайства. Обман як спосіб шахрайства - це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в оману. Шахрайство характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Суб'єкт усвідомлює, що він використовує обман чи зловживання довірою для заволодіння майном або правом на нього, і бажає таким чином заволодіти ним [4, 100, 5, 143-148]. Суб'єктом шахрайства може бути особа, яка до скоєння злочину досягла 16 років.

Постановою Пленуму Верховного Суду України з метою реалізації конституційних гарантій захисту всіх форм власності від злочинних посягань, однакового та правильного застосування судами законодавства про відповідальність за злочини проти власності, запобігання судових помилок під час розгляду справ цієї категорії судам були дані такі роз'яснення: що у справах про злочини проти власності суди зобов'язані як установлювати вину підсудних і призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати передбачені законом заходи для реалізації прав потерпілих на відшкодування заподіяної шкоди. Предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична й теплова енергія. Відповідно до статті 190 КК шахрайство — це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) під час шахрайства застосовуються винною особою з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

Слід мати на увазі, що коли потерпіла особа через вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не могла правильно оцінювати й розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передача нею майна чи права на нього не вважається добровільною. Отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи цінності нібито для передачі службовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене кваліфікують як шахрайство. Якщо обман чи зловживання довірою під час шахрайства полягають у вчиненні іншого злочину, дії винної особи кваліфікують за відповідною частиною статті 190 КК і статтею, що передбачає відповідальність за цей злочин. Разом із тим, шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, кваліфікується за частиною третьою статті 190 КК [2; 6, 61-63].

Проблемним питанням характеристики об'єктивної сторони складу шахрайства є використання сполучника

“або”, який відокремлює обман від зловживання довірою в ст. 190 КК України. Сполучник “або” розділовий і передбачає поділ на різні види. Точка зору, що шахрайство вчинюється або шляхом лише обману, або шляхом лише зловживання довірою, належить криміналістам, які широко розуміють поняття “зловживання довірою”. Існує думка, що зловживання довірою - це не що інше як різновид обману, вирішальним способом під час вчинення шахрайства є обман, а зловживання довірою - факультативна ознака цього злочину. Тому, якщо стати на позицію криміналістів, доцільно виключити з диспозиції ст. 190 КК України словосполучення “зловживання довірою”. На нашу думку, таке твердження є невірним, до того ж воно суперечить чинному законодавству, яке закріплює обман і зловживання довірою альтернативними способами вчинення шахрайства. Ми вважаємо, що обман і зловживання довірою можуть виступати як самостійні способи шахрайства, так і в їх сполученні. Існує багато прикладів поєднаного використання злочинцями під час вчинення шахрайства і обману, і зловживання довірою. У судових вироках досить часто зазначається, що шахрайство було вчинено шляхом обману та зловживання довірою одночасно. Тому доцільно було б, на наш погляд, внести зміни в диспозицію ст. 190 КК України й замінити сполучник “або” на кому (,), що зробило б тлумачення цієї правової норми більш однозначним. Отже, диспозицію ст. 190 КК слід сформулювати “заволодіння чужим майном або правом на майно шляхом обману, зловживання довірою” [2; 7, 84].

Досліджуючи характерні ознаки зловживання довірою, можна зробити такий висновок: зловживання довірою - це використання винним відносин довіри, які є основою правовідносин або існують в особистих стосунках, вчинене з метою протиправного заволодіння чужим майном. При цьому зловживання довірою є другорядним щодо обману, але не втрачає свого самостійного значення як спосіб заволодіння майном під час шахрайства.

Що стосується причинного зв'язку, то його особливність під час шахрайства полягає в тому, що винний, повідомляючи неправдиві відомості, вводить в оману особу, через що остання передає майно винному. Тому під час шахрайства обман або зловживання довірою завжди передують заволодінню майном і знаходяться з останнім у причинному зв'язку. За відсутності такої послідовності виключається склад шахрайства, а самі дії, за наявності необхідних для того ознак, можуть утворювати інший склад злочину. Шахрайство належить до злочинів з матеріальним складом. Воно вважається закінченим при настанні конкретного злочинного наслідку, яким є заволодіння чужим майном або придбання права на майно [8, 100].

Дослідження історико-правового розвитку такого феномена, як шахрайство, дало можливість визначити, що основними способами вчинення шахрайства є обман або зловживання довірою, за допомогою яких злочинці заволодівають чужим майном або отримують право на нього.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 2015 р. № 952-14. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
2. Кримінальний кодекс України: закон України від

05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 20.05.2015 р. № 52-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

4. Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставление простофилям и инструкции мошенникам [Текст] / А. Данн. - СПб.: Политехника, 2005. - 185 с.

5. Даньшин И.Н. Криминологическая характеристика личности мошенников [Текст] / И.Н. Даньшин // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. тр. - К., 1999. - С. 143-148.

6. Жариков Р.А. Краткая характеристика основных

причин и условий, способствующих росту преступности в современный период [Текст] / Р.А. Жариков // Право: теория и практика. - М., 2008. - № 12. - С. 61-63.

7. Закалюк А.П. Личность, подлежащая индивидуальной профилактике [Текст] / А.П. Закалюк // Сов. государство и право. - 1998. - № 2. - С. 84-87.

8. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения [Текст] / А.П. Закалюк. - М.: Юрид. лит., 1999. - 192 с.

*Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 12.11.2015
